

VIKTOR HÜQO

**PARİS NOTR-DAM
KİLSƏSİ**

Tərcüməçi:
Mikayıl Rəfili

qanun nəşriyyatı

VICTOR MARIE HUGO

**NOTRE-DAME
DE PARIS**

Çoxdan unudulmuş dövrün tarixi təsvirini verən romanda sadə insanın gündəlik həyatı və dəyərləri canlandırılır. Kütləvi tarixi şüur, dünya haqqında təsəvvürlərin özünəməxsusluğu, insanların inam və ümidləri əks olunur. İnsanın azadfikirliliyi və mənəvi müstəqilliyi konsepsiyası Fransadakı cari hadisələrlə əlaqələndirilir. Gələcək keçmişin varisi kimi göstərilir. Dini inamın zəifləməsi, yüzillər boyu toxunulmaz qalan ehkamlara qarşı şübhə, yeni təlimlərin bolluğu cəmiyyətin öz inkişafının son hədəfinə – demokratiyaya yaxınlaşmasına sübutdur. Yazıçı dövrün əlamətlərini əsas qəhrəmanların xarakter və taleyində təcəssüm etdirir.

Victor Hugo   **NOTRE-DAME DE PARIS**
Viktor Hūqo   **PARİS NOTR-DAM KİLSƏSİ**
Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2024, 512 səh.

Janr: fiction/roman
Ölçü: 145x210 mm
Cild: yumşaq
Çapa imzalandı: 16.01.2024

Naşir: Şahbaz Xuduoğlu
Tərcüməçi: Mikayıl Rəfili
Korrektorlar: Günay Həsənova,
                                 Flora Əliyeva
Texniki redaktor: Aygül Yelmarlı
Mətn dizaynı: Rəhilə Şamil
Qapaq dizaynı: Rafael Qasım

Qanun Nəşriyyatı
Bakı, AZ 1102, Tbilisi pros., 76
Tel: (+994 12) 431-16-62; 431-38-18
Mobil: (+994 55) 212-42-37
e-mail: info@qanun.az
www.qanun.az
www.fb.com/Qanunpublishing
www.instagram.com/Qanunpublishing

ISBN 978-9952-36-191-9

© Qanun Nəşriyyatı, 2022; 2024
© Victor Marie Hugo, 1831

Bir neçə il bundan əvvəl bu kitabın müəllifi Notr-Dam kilsəsini ziyarət edərkən, daha doğrusu, onun bucaqlarını və qaranlıq yerlərini nəzərdən keçirərkən kilsə qüllələrinin birində, qaranlıq bir küncdə divarda yonulmuş bir sözə rast gəldi:

ANAGCH¹

Bu yazı baş yunan hərfləri ilə yazılmış, köhnəlikdən qaralmış və daşın içərisində dərinədən yonulmuşdu. Bu hərflərin şəkil və rəsminə qotika² yazısına məxsus xarakterik bir şey hiss olunurdu. Sanki o, orta əsrlərdə yaşayan bir adamın əli ilə yazıldığını təsdiq etmək istəyirdi. Bundan başqa, yazının qorxulu və məşum mənası müəllifi dərin heyrat içərisində buraxmışdı.

Müəllif öz-özünə düşünüb də, hansı bir ruhun bu dünyanı tərk edərkən son həsrətli dəqiqələrini keçirdiyi zaman əski bir məbədin alnında bu cinayət və yaxud bədbəxtliyin damğasını qoyub getmək istədiyini anlamağa çalışırdı.

Sonralar bu divarlara suvaq çəkildiyindən, yaxud qazıldığından (bunlardan hansının düz olduğunu qəti söyləyə bilmərəm) həmin yazı yox olmuşdu. Zətan tamam iki yüz ildən bəri orta əsrlərin ecazkar kilsələrinə bizdə belə qeydsiz bir münasibət göstərmək bir adət halına keçmişdir. Bu kilsələri hər kəs və hər bir tərəfdən, istər daxildən və istərsə xaricdən xarab edir. Ruhani idarələr bu kilsələri rəngsazlara qurban verir, memarlar onları qazıb eşməyə və yenidən boyamağa, sonra isə xalq bu kilsələri binəsinə qədər uçurmağa başlayır.

Bu surət ilə Notr-Dam kilsəsinin qaranlıq bir qülləsində yonulmuş bu sirli sözdən və bu qədər böyük bir aləm ilə həmin yazıda ifadə olunan məchul bir taledən, bu kitabda müəllif tərəfindən ona ithaf edilmiş kiçik bir xatirədən başqa, heç bir əsər qalmamışdır. Divarın üzərindəki bu sözü cızmış adam neçə əsrlər bundan əvvəl yer üzündə yaşayanlar arasından çıxıb getmiş və cızdığı bu söz məbədin divarından yox olmuşdu. Az sonra bu məbədin özü də yer üzündən yox olub gedəcək.

Məhz bu söz bu kitabı yazmaq üçün bir bəhanə oldu.

¹ Tale, alın yazısı (yun.)

² Ucları şiş alman hərfləri

BİRİNCİ KİTAB

I BÖYÜK SALON

Düz üç yüz qırx səkkiz il altı ay on doqquz gün bundan əvvəl parislilər Qədim şəhərdə, Universitet məhəlləsində və Yeni şəhərdə gurlayan kilsə zənglərinin səsinə yuxudan oyandılar.

Halbuki tarixdə 1482-ci il 6 yanvar gününə dair heç bir əlamətdar hadisə haqqında qeyd yoxdur. Həmin gün səhərçağı kilsə zənglərini hərəkətə gətirən və Paris əhəlisini təşvişə salan qeyri-adi heç bir hadisə yox idi. Nə pikardiyalılar, nə burqundiyalılar şəhərə hücum edərək onu əldə etmək niyyətində idi, nə bir övliyanın müqəddəs külünü böyük bir mərasimlə aparırdılar, nə də nəşələnən tələbələr iğtişaş etmişdilər. Bizim zəhmli kralımız³ da bu gün öz paytaxtına qədəm basmaq niyyətində deyildi; hətta məhkəmə binası qarşısında oğru kişilərin və qadınların da dar ağacına çəkiləcəyi gözlənilmirdi. Eyni zamanda XV əsr üçün adi şey olan bir hadisə – parlaq və qəribə libaslar, incə yumşaqləkləli şlyapalar geyinmiş əcnəbi səfirlərin də təntənəli surətdə şəhərə daxil olacağı da gözlənilmirdi. Yalnız iki gün bundan əvvəl Parisə bir atlı dəstəsi daxil olmuşdu ki, bu da Flamand səfərəti idi, bu səfərət Fransa dofini⁴ ilə flandriyalı Marqarita arasında izdivac bağlamaq üçün vəkil təyin edilmişdi. Burbonlar kardinalı bundan çox narazı idi, lakin krala xoş olsun deyə bu qaba Flamand burqomistrələrini nəvazişkar şəkildə qarşılamağa və sarayın üzərini bəzəyən gözəl xalılar leysan yağışın islatmasına baxmayaraq, öz sarayında onların şərəfinə olduqca əxlaqi, əyləndirici və gülməli bir teatr tamaşası verməyə məcbur olmuşdu.

³ O zaman Fransa kralı XI Lüdovik Parisdə deyil, çox zaman öz qəsridə yaşayırdı.

⁴ Vəliəhd

Bütün Paris əhalisini 1482-ci il yanvarın 6-da həyəcana gətirən bu təntənə, Jan de Truanın rəvayətinə görə, ta qədim zamanlardan bəri Fransa paytaxtında birlikdə keçirilən xaçaçuran⁵ bayramı və təlxəklər bayramı idi. Həmin gün müxtəlif şənliklər olacaqdı: Qrev meydanında əyləncə ocaqları yanacaq, Brak ibadət xanası yaxınlığında ağac əkiləcək, məhkəmə binasında isə misteriya tamaşası veriləcəkdə. Bu barədə qabaqcadan Paris qalabəyisinin sinələrində ağ rəngli xaç olan yasəmənli qamlot kaftan geyinmiş carçıları boru çalaraq bütün küçələrə və meydanlara xəbər vermişdilər.

Səhər tezdən başlayaraq şəhərin kişi və qadınları öz dükən və evlərinin qapısını bağlayıb dəstə-dəstə hər tərəfdən bu üç məntəqəyə doğru axışdırlar. Hər kəs öz zövqünə görə seçirdi: kimi əyləncə ocaqlarını, kimi ağac əkməyi, kimi də misteriyanı. Ta keçmiş zamanlardan bəri Paris avaralarına xas sağlam düşüncənin şərəfinə etiraf olunmalıdır ki, camaatın əksəriyyəti ya ilin mövsümünə daha uyğun olan çıraqbənlərə, ya da məhkəmənin isti və böyük salonunda oynanılacaq misteriyaya baxmağa gedirdi. Tamaşa həvəskarları bir-biriylə sözləşmiş kimi Brak ibadət xanası məzarlığında yanvar səması altında soyuqdan titrəyən və vaxtından əvvəl çiçək açmış zavallı mayağacını yalqız buraxaraq gedirdilər. Məhkəmə binasının qarşısındakı meydana yaxın küçələr başdan-başa camaatla dolmuşdu. Çünki hər kəs iki gün əvvəl buraya gəlmiş Flamand səfərətinin həm misteriya tamaşasında, həm də yenə böyük salonda vaqe olacaq təlxəklər papası seçkisində iştirak etmək niyyətində olduğunu bilirdi.

Bütün yer üzündə ən geniş bir bina (Montarji qəsrinin böyük salonu o zaman hələ Soval tərəfindən ölçülməmişdi) sayıldığına baxmayaraq, bu salona daxil olmaq çox çətin bir məsələ idi. Məhkəmə binasının qarşısındakı meydan saysız-hesabsız camaatla dolduğundan pəncərələrindən meydana baxan şəhər sakinlərinə böyük bir dəniz təsiri bağışlayırdı. Oraya daxil olan beş-altı küçəyə beş-altı böyük çay kimi arasıkəsilmədən hər dəqiqə yeni-yeni insan dalğaları axışırdı. Getdikcə böyüyən dalğalar ətrafdakı evlərin tinlərinə dəniz buruna çarpan kimi çarpırdı. Xalq bina-

---

⁵ Xaç suyuna salma mərasimi

nın yüksək, qotik⁶ fasadının ortasındakı böyük pilləkəndən yuxarıya və aşağıya doğru axışırdı; bu cərəyan pilləkənin meydançasında ikiye ayrılırdı. Fəvvarə hovuzə tökülən kimi, pilləkən də arasıkəsilmədən meydana axırdı.

Minlərcə insanın arasından qopan bağırtılar, qəhqəhələr və ayaq səsləri bitməz və tükənməz bir gurultuya dönürdü. Bəzən bu gurultu daha da qüvvətlənirdi; camaatı böyük pilləkənə doğru aparan axın dayanır, geriye dönür və yeni dalğaya rast gəlib bir yerdə fırlanmağa başlayırdı. Bu o demək idi ki, ya şəhər qarovulu nişançılarında biri öz tufənginin qundağı ilə kimisə vurmuş, ya da serjantın⁷ atı şillaqlayaraq ifrat hücumə qalxan xalqı dayandırmaq istəyirdi. Bu nəcib ənənələr keçmişin mirası olaraq əvvəlcə prevatdan konnetabl idarəsinə, sonra isə atlı qarovulçulara keçmiş, bir müddətdən sonra isə heç bir nöqtəsi dəyişmədən bugünkü Paris jandarmeriyasına gəlib çatmışdır.

Qapıların ağzında, pəncərələrdə, bacalarda və damların üzərində minlərcə şəhərli qaynaşırdı; üzlərində fərəh və hüsur parlayırdı. Onlar məhkəmə binasını, onun qarşısındakı qələbəliyi diqqətlə seyr edir və bundan büsbütün məmnun qalırdılar. Parisdə indi də tamaşalara baxmaqdan böyük həzz alan insanlar vardır. Arxasında hər hansı hadisə baş verən divarın görünüşü parisliyə üçün çox maraqlıdır.

Əgər biz, 1830-cu ildə yaşayan adamlar, XV əsrdəki Paris camaatı arasına girərək, onlarla birlikdə 1482-ci il yanvarın altısında camaatın sığmadığı bu böyük Məhkəmə sarayına basabasda dürtmələnərək girə bilsəydik, gözəl və maraqlı tamaşaya rast gələrdik. Ətrafımızdakı əski şeylər bizə büsbütün təzə görünə bilərdi. Oxucunun müşahidəsi ilə salının qapısından keçdikdən sonra orta əsrlərə məxsus bürüncək, kaftan və arxalıq geymiş kişi və qadınların arasına düşdüyümüz zaman onlarla birlikdə ala biləcəyimiz təəssüratı xəyalımıza gətirməyə çalışaq.

İlk saniyələrdə gözlərimiz qamaşar, qulaqlarımız uğuldayardı. Başımızın üzərində ağacdan yapılmış işləmələrlə bəzəkli və lacivərd fon üzərində qızıl zanbaq çiçəkləri ilə süslənmiş sivri günbəz görərdik. Ayaq-

⁶ Memarlıq üslubu

⁷ Baş çavuş

larımızın altında dama şəklində qurulmuş ağ və qara mərmər döşəmə olacaqdı. Bir neçə addım bizdən o yana böyük və möhkəm bir sütun, bir az da uzaqda ikinci bir sütun, sonra isə üçüncü sütun görünəcəkdə. Salonun içində yeddi ədəd böyük sütun sayacaqdıq ki, bunlar ikiqatlı günbəzə dayaq verirdi. İlk sütunların yaxınlığında alverçilərin xırdavat dolu kiçik dükənləri yerləşirdi; yerdə qalan üç sütunun ətrafında isə şikayətçilərin şalvarlarından və prokurorların bürüncəklərindən sürtülüb ağarmış palıd oturaclar qoyulmuşdu. Salonun ətrafındakı yüksək divarların yanında, qapılarla pəncərələrin arasında və sütunların aralığında keçidlərdə sonu görünməyən sırayla Fransa krallarının heykəlləri düzülmüşdü. Burada Faramonddan başlayaraq qolları yanına düşmüş, baxışları aşağı dikilmiş tənbel krallarla yanaşı, başlarını və əllərini cəsarətlə göylərə doğru qaldıran igid krallar da var idi. Sivri pəncərələrin şüşələri rəngarəng idi. Salonun çıxışında ən incə işləmələrlə süslənmiş məbəd qapıları, qübbələr, divarlar, karnizlər, pəncərə və qapıların üzülkləri, qapılar və heykəllər yuxarıdan aşağıyadək gözəl bir surətdə qızıl və lacivərd rənglərlə boyanmışdı. Hekayəmizə aid zamanlarda salonun bu rənglərindəki parlaqlıq artıq bir qədər solmuşdu. 1549-cu ildə dü Brel ənənəyə sadıq qalaraq ona heyran olanda artıq bu rənglər qalın toz və hörümçək torları altında yox olub getmişdi.

Yanvar günəşinin solğun nuru ilə işıqlanmış divarlar boyu hərəkət edən və yeddi sütun arasında qıvrılan qarışıq və səs-küylü kütləylə dolmuş bu geniş və uzunsov salonu təsəvvür etməyə çalışın. O zaman sizdə bütün bu mənzərə haqqında dumanlı bir təsəvvür yaranmış olacaqdır ki, bunun da ən maraqlı təfəsilatını daha ətraflı aydınlaşdırmağa çalışacağıq.

Heç şübhə yoxdur ki, əgər Ravalyak IV Henrixi öldürməmiş olsaydı, kralın qətlinə aid olan sənədlər də Məhkəmə sarayının dəftərxanasında saxlanmazdı; Ravalyakla əlbir olan və bu sənədlərin məhv edilməsində maraqlı olan cinayətkarlar da olmaz, bunun üçün başqa bir çarə tapmadıqlarından sənədləri yandırmaq məqsədilə məhkəmə dəftərxanasını yandırmağa və dəftərxananın yanması üçün bütün Məhkəmə sarayını yandırmağa məcbur olanlar tapılmazdı. O halda 1618-ci ildəki yanğın da olmazdı. Məhkəmənin əvvəlki binası da əski böyük salonu ilə indiyə qədər salamat

qalmış olar, mən də oxucuya yalnız bu sözləri deyərdim: gedin özünüz tamaşa edin. Bu surətdə biz ikimiz də yaxamızı qurtarardıq: mən – bu salonun təfsilatlı təsvirindən, oxucu isə – mənim bu təsvirimi oxumaq zəhmətindən. Bu kimi şeylər köhnə, ancaq daima yeni olan bir həqiqəti isbat edir ki, böyük hadisələrin nəticələrini hesablamaq mümkün deyil.

Çox ehtimal ki, Ravalyakın yoldaşları olmaya da bilərdi. Olsa belə, 1618-ci ildəki yanğın onların iştirakı olmadan da əmələ gələ bilərdi. Həmin yanğının səbəbini iki cür izah edirlər, ikisi də həqiqətə bənzəyir. Əvvəla, deyirlər ki, bu fəlakətə səbəb martın 7-də gecəyarısından sonra göydən düz məhkəmə binasının üzərinə düşmüş bir fut enliyində və dirsək hündürlüyündə böyük parlaq ulduzdur. Fəlakətin başqa bir izahı isə Teofilin aşağıdakı qitəsində verilmişdir:

*Çox qəribə oldu bu iş
Parisin haqq məhkəməsi.
Dadlı şeylərdən çox yemiş,
Tökürmüşdü dişlərini.*

1648-ci ildə Parisdə məhkəmə binasını xarabaya çevirmiş yanğının üç cür: siyasi, meteoroloji və poetik izahları olsa da, bədbəxtlikdən, inkar olunması heç cür mümkün olmayan fakt – yanğının həqiqətən baş verməsidir. Həmin fəlakətdən sonra, xüsusilə də müxtəlif zamanlarda aparılan təmir nəticəsində yanğının rəhm etdiyi çox az yer bərpa olunmuş və Fransa krallarının bu qədim iqamətgahından indi çox az bir əsər qalmışdır; vaxtilə bu saray Luvr sarayının böyük qardaşı sayılırdı və kral Yaraşlıq Filipin zamanında uzaq və qədim günlərin xatirəsi kimi yaşayırdı; onda kral Rober tərəfindən tikilmiş və Elqaldusun təsvir etdiyi həşəmətli binaların qalıqlarını axtarırdılar.

Artıq ondan heç bir əsər-əlamət qalmamışdır. Həqiqətən, Müqəddəs Lüdovikin öz izdivacını icra etdiyi dəftərxana otağı necə oldu? Vaxtilə yun kamzol, qolsuz üst paltarı və bunun da üstündən arabir bürüncək geyinmiş kralın xalı üzərində Juanvillə bərabər uzanaraq şəxsən məhkəmə qurduğu bağça necə oldu? Hani imperator Sigizmundun, IV Karlın və

Torpaqsız İoannın otaqları? Hanı üzərində VI Karlın amnistiya haqqında fərman oxuduğu pilləkən, ya Marselin dofinin hüzurunda Qlermon Roberi və marşal Şampanyini boğduğu yer? Hanı üzərində papa Benediktin fərmanı cızılmış qapı və sonra o fərmanı gətirmiş elçilərə istehza üçün nədim paltarı geyindirərək Parisin bütün küçələrini gəzdirib camaat qarşısında rüsvay etmələri? Hanı böyük salon, hanı onun qızılı və mavi rənglərlə boyanmış divarları, sivri qübbələri, heykəlləri, sütunları və başdan-başa gözəl işləmələrlə süslənmiş əzəmətli qübbəsi? Hanı qızıl suyuna boyanmış otaq və qapı qarşısında Süleyman taxtının yanındakı şirlər kimi qüvvətin qanuna tapınmasının rəmzi olaraq başaşağı və quyruğu qısılmış daş aslan? Hanı o gözəl qapılar və qərribə pəncərələr? Hanı Biskorneti böyük zəhmətə salan zərif dəstəklər və dü Qansinin incə xarrat işləri? Zaman və insanlar bütün bu sənət əsərlərinə nələr etmədilər? Qalliya tarixi və qotika sənətinin bu abidələri əvəzində onlar bizə nə verdilər? Sen-Jerve kilsəsinin böyük qapısını tikən cənab de Brosun alçaq və ağır qübbələri? Budurmu sənət adına bizə verilən? Tarixə gəldikdə isə bizə yalnız müxtəlif Patrülərin boş və mənasız dedi-qodularından başqa heç bir şey qalmamışdır.

Ancaq bunlar o qədər də vacib deyil. Gəlin həqiqi keçmiş Məhkəmə sarayının həqiqi salonuna qayıdaq.

Bu salonun böyük paraleloqramının bir ucunda bütöv mərmər parçasından yapılmış məşhur bir masa var; bu masa o qədər uzun, geniş və qalındır ki, əski sənədlərə inansaq, Qarqantuanın iştahasını qaldırmağa qadir idi: “Dünya yarandığı zamandan bəri heç bir vaxt belə bir mərmər parçası görünməmişdir”. Salonun o biri başında ibadət xana var idi; bu ibadət xanada XI Lüdovik öz heykəlini Məryəm qarşısında diz üstə qoydurmuşdu. O, kral heykəlləri silsiləsində iki hücrənin boş qaldığını belə nəzərə almadan Böyük Karlın və Müqəddəs Lüdovikin heykəllərini də oraya köçürmüşdü. Görünür, bu iki müqəddəsin Fransanın sabiq kralları olduğu üçün göylərdə ayrıca etibara malik olduqları zənn edilmişdi. O vaxt altı il əvvəl tikilmiş bu ibadət xana dövrün memarlıq incəliyinə xas məftunedici bir üslubda dərin işləmələr və qərribə heykəllərlə süslənərək hazırlanmışdı. Bu üslub Fransadakı qotik dövrün sonuna aiddir və azca

dəyişikliklə XVI əsr İntibah dövrünün ecazkar memarlıq fantaziyalarında özünü yaşatmışdı. İbadətxananın qapısı üzərindəki incə, kiçik və yuvarlaq pəncərə öz gözəlliyi ilə insanı xüsusilə heyran qoyurdu; bu pəncərə krujevalardan yapılmış ulduza bənzəyirdi.

Salonun tən ortasında, böyük qapının qarşısında ulduzlu parçalarla örtülmüş bir səhnə var idi. Bu səhnəyə ilk baxışda gözə çarpmayan xüsusi bir yol açılmışdı. Bura misteriya tamaşasına dəvət edilmiş Flandriya səfirləri və başqa yüksək mənsəbli qonaqlar üçün nəzərdə tutulmuşdu.

Adətə görə, misteriya yuxarıda söylədiyimiz mərmər masanın üzərində oynanılmalı idi. Bununçün masa hələ səhər tezdən hazırlanmışdı. Masanın məhkəmə mirzələrinin çəkmələrinin dabanları altında cızılmış ehtişamlı mərmər lövhəsi üzərinə yastı damlı hündür taxta qəfəs qoyulmuşdu, o hər tərəfdən görüldüyü üçün səhnəni əvəz edirdi. Qəfəsin içi pərdələrlə örtülmüş və oyunda iştirak edənlər üçün qarderobu əvəz edirdi. Çöl tərəfdən naşıcasına qoyulmuş nərdivan səhnə ilə qarderobu əlaqələndirirdi. İştirak edənlər həmin nərdivanın iri pillələri ilə həm çıxmalı, həm də düşməliyidilər. Deməli, səhnəyə qəflətən çıxan şəxs əvvəlcə camaatın gözü qarşısında nərdivanla dırmaşmalıydı, bu da ki bütün effektiv pozurdu. Səhnə sənətinin sadələvh uşaqlıq dövrü idi!

İstər bayram günləri, istərsə edam günlərində nizam-intizamı qoruyan dörd nəfər məhkəmə pristavı mərmər masanın dörd tərəfində dayanaraq keşik çəkirdi.

Tamaşa məhkəmə binasının böyük divar saatları günortanı xəbər verir-verməz başlanmalı idi. Əlbəttə, teatr tamaşası üçün bu, bir qədər gec idi, lakin istər-istəməz səfirlərin rahatlığı və arzuları ilə hesablaşmaq lazım gəlirdi. Camaat isə səhər tezdən buraya toplaşaraq vəd edilən tamaşanı gözləyirdi. Bir çox maraqlılar hələ gün doğmamışdan məhkəmə binasının qapısı qarşısına toplaşmış şaxtılı havada dayanmışdılar. Hətta bəzilərinin dediyinə görə, onlar salonun qapısı açılar-açılmaz içəriyə birincilər sırasında girə bilmək üçün bütün gecəni orada gözləyiblər. Camaat getdikcə artır və məcrasından çıxmış çay kimi divarlar boyu uzanır, sütunlar ətrafına toplanır, divarların karnizlərinə, pəncərələrə, ayaq tutan yerlərə və heykəllərin ətəklərinə dırmanırdı. Təbii ki, səfirlərin gələcəyi